

УДК 811.161.2'373.611

А. В. Ткач

ПРИКМЕТНИКОВІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ В СУЧАСНІЙ МОВІ МЕДИЦИНИ

Ткач А. В. Прикметникові словосполучення термінологічного характеру в сучасній мові медицини.

У науковому дослідженні йдеться про складні номінації – композити термінологічного характеру в сучасній мові медицини. Акцент зроблено на прикметникових термінах-словосполученнях: дається оцінка таким багатокомпонентним утворенням, розглядаються їхні специфічні семантико-структурні ознаки, своєрідні умови й особливості функціонування.

Ключові слова: термін(и), термінологія, українська медична термінологія, багатокомпонентні утворення, прикметникові словосполучення, терміни-словосполучення.

Ткач А. В. Прилагательные словосочетания терминологического характера в современном языке медицины.

В научном исследовании говорится о сложных номинациях – композитах терминологического характера в современном языке медицины. Акцент сделан на прилагательных терминах-словосочетаниях: дается оценка таким многокомпонентным образованиям, рассматриваются их специфические семантико-структурные признаки, своеобразные условия и особенности функционирования.

Ключевые слова: термин(ы), терминология, украинская медицинская терминология, многокомпонентные образования, прилагательные словосочетания, термины-словосочетания.

Tkach A. V. Adjectival Word Combinations of Terminological Character in Terms of Modern Language of Medicine.

The scientific research considers the complex nomination – composites of terminological character in the modern language of medicine. The author analyzes the adjective terms and phrases. An assessment of such multi-formations and semantic and structural features and secularities of functioning are emphasized.

Key words: terms, terminology, Ukrainian medical terminology, component formation, adjective phrases, terms, phrases.

Суттєвою рисою української терміносистеми з позицій сучасного словотвору є її неоднорідний характер. Так, усі термінологічні одиниці поділяють на дві групи (за формальною, структурною ознакою):

1) одновербальні терміни (однослівні або гіпероніми); 2) полівербальні терміни (багатослівні) [3, с. 427]. Окремі мовознавці переконують, що понад 70 % термінів у різних терміносистемах – це словосполучення [7, с. 171], саме вони становлять основний масив термінофонду [3, с. 427]. Не є винятком і сучасна українська медична термінологія. Хоча базовий термінофонд її становлять однослівні (одновербальні) терміни, проте чимало медичної лексики сформовано двокомпонентними (полівербальними) термінами, периферійна зона доповнюється відповідно трьох-, чотирьох-, п'яти-, шестикомпонентними одиницями. Такі багатокомпонентні утворення є результатом опосередкованої вторинної номінації, оскільки термін змінює свою денотативно-сигніфікативну віднесеність, відзначається вмотивованістю, реалізуючи своє нове значення з натяком на сигніфікат конкретизуючого слова. Характер зазначених понятійно-наукових сполук визначається єдністю протилежностей таких базових одиниць, як семантична цілісність і структурно зумовлена самостійність кожного елемента, що є засобом єдиної, але розщепленої наукової назви.

Унаслідок опосередкованої вторинної номінації з'являється термін-словосполучення. Щоправда, у сучасному термінознавстві таке поняття лінгвісти кваліфікують по-різному, зокрема: складений термін (Д. Лотте), складні слова (О. Кардашук, О. Кульбабська), багатокомпонентний термін (В. Чумак, С. Овсейчик), терміни-композиції (Л. Азарова), аналітичні номінації (О. Чуєшкова) тощо. Проте найчастіше складні номінації термінологи називають термінами-словосполученнями (В. Даниленко, Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, А. Крижанівська, Л. Симоненко, А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, Л. Вакарюк, С. Панцьо й ін.).

Українська медична терміносистема нині репрезентує чималу кількість термінів-словосполучень. Базовою одиницею (стрижневим словом) кожної словосполучної моделі є термін-іменник, до якого на основі підрядного зв'язку приєднуються залежні компоненти (конкретизатори). Навколо опорної назви (ядерного субстантива) у медичних термінах групуються здебільшого прикметники, які формують з іменником стійкі форми номінацій, що характеризуються системністю, наявністю дефініції, стислістю та семантичною єдністю, відсутністю експресії та стилістичною нейтральністю: *алергічна реакція, коронарна недостатність, кровоносна система, вископатогенний вірус, донорська кров, органічна речовина, штучне запліднення* й ін. Напр.: *Протягом десятиріч продовжувалися дослідження, внаслідок яких з'явилися нові факти й розкрилися нові закономірності фізіологічних функцій органів внутрішньої секреції* (Із підр.); *Сурогатне материнство – це одна з репродуктивних технологій, за допомогою якої здорова жінка на основі угоди (договору) після штучного запліднення виношує і народжує дитину для іншої сім'ї* (Із телепередачі); *Як джерело вітаміну В, малина помічна*

при тривалому вживанні **сульфамідних препаратів та антибіотиків** – вони знижують вироблення цього вітаміну **кишковими бактеріями** (Із газети). Тут прикметники вказують на ознаки, різнопланово характеризуючи явище чи поняття. Здебільшого в наукових словосполученнях вони передують іменниковим формам. Незалежно від лексико-граматичного категорійного складу та словесної довжини такі терміни-словосполучення виражають функціонально одне термінологічне поняття.

Досліджений матеріал переконливо засвідчує, що в медичній термінології найчисленнішими з-поміж складених термінів є моделі двокомпонентних словосполучень, утворених на базі субстантивно-субстантивного та субстантивно-ад'єктивного зв'язків.

Субстантивно-субстантивні медичні терміносполуки формуються за схемою: [іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.)]: *відшарування сітківки, ерозія емалі, запалення нирки, корінь зуба, метод Павлова, намисто Венери* тощо. Напр.: *Салат – джерело **зміцнення імунітету**, добрий помічник у захисті організму від різних інфекційних збудників та від такого важкого захворювання, як рак* (Із газети); *Суниці добре регулюють діяльність кишечнику й **обмін речовин**, беруть участь у виведенні «поганого» холестерину і токсинів, справляють заспокійливу, сечогінну, глистогінну дію* (І. Носаль).

Більшу групу складають субстантивно-ад'єктивні утворення, виражені іменником у Н. в. та узгодженого з ним відносного прикметника (рідше – діеприкметника): *жовчний міхур, бронхіальна астма, вузький таз*. Конкретизатори (доповнювальні компоненти) можуть бути і простими, і складними прикметниками: *ендокринна система, шлункова рідина, кишково-шлунковий тракт, шишкоподібна залоза* та ін.

Зазначені терміни-словосполучення мають гнучку будову, унаслідок чого внутрішньоструктурна зміна номінативної одиниці, що стосується лише її дистрибутивних характеристик, не заторкує семантичної тотожності. Таку видозміну варто визначити як власне структурну (формальну), у результаті чого маємо терміни з іншим порядком розташування його складових, порівн.: *молочна катаракта – катаракта молочна, очне яблуко – яблуко очне, кісткова тканина – тканина кісткова*. Напр.: *Іноді **нанізм (карликовість)** розвивається у дітей внаслідок недоїдання, тяжких хронічних хвороб – **ниркової недостатності**, ревматизму, вад серця* (Із підр.); *Істотно поліпшує перебіг хвороби **Бехтерева лікувальна фізкультура**, спрямована на збереження рухливості й зміцнення м'язів хребта. Ефективними бувають **сегментарний і загальний масаж, апаратна фізіотерапія*** (Із газети): → модель [прикметник + іменник]; ***Пилок квітковий** – цінний оздоровчий засіб системної та метаболічної дії, який може бути рекомендований для оптимізації комплексного лікування хворих на хронічний пієлонефрит* (Із наук. зб.): → [іменник + прикметник]. Між такими структурно-

співвідносними варіантами простежується певне стилістичне розрізнення: препозиція означення відповідає прямому порядку слів, а його постпозиція – інверсійному [3, с. 428].

Окрім того, серед медичних складених термінів, компоненти яких об'єднані підрядним зв'язком, більшість становлять двоскладові конструкції, які можуть бути презентовані й термінологічними одиницями (обидва слова), й лексемами, де означуване слово загальноновживаного типу чи не термінологічного характеру: *мозкова травма, флюорографічний метод, катаральний ларингіт, грудна жаба, очне дно, протока навкололімфатична, тазовий пояс, сонна артерія*.

Крім двослівних термінів, прикметники входять до складу багатослівних виразів, що передають цілісні поняття: *ішемічна хвороба серця, хронічний гнійний гайморит, дисбактеріоз товстої кишки, гострий гематогенний остеомієліт трубчастих кісток*. Зазвичай такі складені термінологічні структури утворюються за різними словотвірними схемами, найбільш поширеними є трикомпонентні: прикметник + іменник + іменник (*велике коло кровообігу, вроджена вада серця*), прикметник + прикметник + іменник (*багатофракційне дуоденальне зондування, хронічний обструктивний бронхіт*), іменник + прикметник + іменник (*вуздечка верхньої губи, шлуночок лівого передсердя*) тощо. Напр.: *Лікування гострої фази гаймориту передбачене в умовах стаціонару* (Із підр.); *Основними клінічними проявами ішемічної хвороби є часті напади болю за грудниною* (Із посібника); *У хворих на тонзиліт завжди буває запалення піднебінних мигдаликів* (Із підр.); *З вірогідних оксидантних чинників і посередників найбільше значення мають сигаретний дим, інфекції дихальних шляхів, запалення бронхіального дерева* (Із наук. зб.).

Як бачимо, наведені трикомпонентні наукові назви виникають на базі одно- та двокомпонентних і утворюються аналогічно до складних слів через поширення двоскладних термінів новим визначальним формантом. Кожна перша морфема трикомпонентного складеного медичного терміна здебільшого є видовою щодо відповідного двоморфемного слова [2, с. 30-33]. Тобто в зазначених термінах є структурно організуючий центр та визначальна (доповнювальна) група.

Отже, формування термінів-комполітів відбувається на основі вже наявних лексичних одиниць, а їх виникнення «пояснюється необхідністю подальшої деталізації предметів, явищ, виражених однокомпонентними термінами, вони сприяють удосконаленню структури процесу інформації та комунікації» [2, с. 33].

Чотири-, п'яти-, шестикомпонентні терміни є менш численними в українській медичній термінології. Вони являють собою поєднання різноманітних компонентів за різними словотвірними моделями: *запалення слизової оболонки рота, окістя краю зорового каналу, внутрішньоочна ділянка верхньої очної щілини* й ін. Напр.: *Верхній косий м'яз ока*

*починається від спільного сухожилкового кільця медіально від м'яза, що піднімає верхню повіку, і між **верхнім та присереднім** прямими м'язами очного яблука прямує дотриву і досередини (Із наук. зб.).*

Низький рівень функціонування таких багатоскладових термінів зі значною інформативною насиченістю пояснюється громіздкістю, що наближає-таки їх до власне синтаксичних конструкцій. Тому досить часто вони замінюються (коли це можливо) або іншомовними термінами, або професіоналізмами. Напр.: *Гемоглобін – це складний білок, який входить до еритроцитів (червоних кров'яних клітин крові) й відповідає за доставку кисню до наших органів і тканин (Із газети); Перфузія (пропускання крові крізь порожнину серця – штучний кровообіг) тривала понад дві години (Із газети); Епікард – зовнішній шар стінки серця (Із підр.); Перевантаження й потрясіння, що випали людству в двадцятому столітті, породили рак – переродження клітини, природу якого встановити поки що не вдається (О. Сизоненко); Нейролептик – лікарська речовина, що пригнічує деякі функції нервової системи й таким чином усуває тривогу, напруження і т. ін. (Великий тлумачний словник сум); Дисгідротична екзема характеризується утворенням мікроевезикул (пухирців з водою) на бокових поверхнях пальців, рідше – на долонях і підощвах (Із газети); Вагус – блукаючий нерв. Гальмує функцію багатьох внутрішніх органів (М. Амосов).*

За ступенем смислової роздільності складені терміни-композиції умовно поділяють на: 1) стійкі багатокомпонентні медичні терміни, в яких підкреслюються тільки окремі зовнішні (рідше – внутрішні) ознаки предметів чи понять: *барабанна перетинка, вушна раковина, жовта лихоманка, сонячне сплетіння* та ін.; 2) терміни-словосполучення, для яких характерна формальна (умовна) роздільність компонентів: *дихальні шляхи, сечостатева система, шлункова кровотеча, серцевий ритм, слизова оболонка* й ін.

Медичні терміни-словосполучення, як і складні терміни, виражають цілісне поняття, володіють багатством семантичної та стилістичної сполучуваності компонентів, є «знаком-повідомленням і номінативним знаком» в одній словотвірній моделі. Вони громіздкі, менш економні, проте таке багатослів'я з необхідною чіткістю виражає певну наукову одиницю не тільки в граматичному, але й семантичному плані.

Отже, утворення нових термінів у медицині через словоскладання та основоскладання набуває все більшої впорядкованості й актуальності. Таке термінологічне словотворення – процес осмислений, що дозволяє контролювати й регулювати його. Це приводить до значного кількісного зростання продуктивних і поширених терміноелементів (власне українських і запозичених), урізноманітнює термінофонд мови медицини, дає змогу вибору щодо менш численних і непродуктивних словотворчих моделей та активно функціональних, краще пристосованих до законів української мови.

Література

1. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції / Л. Є. Азарова. – Вінниця, 2000. – 222 с.
2. Безбородько Н. І. Композити в медичній термінології / Н. І. Безбородько // Мовознавство. – 1979. – № 3. – С. 30–33.
3. Вакарюк Л. Словосполучення термінологічного характеру в словотворі / Л. Вакарюк, С. Панцьо // Науковий вісник Чернівецького університету / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 321–322. Слов'янська філологія. – С. 427–431.
4. Кардашук О. В., Кульбабська О. В. Синтаксична сутність мотивованості складного слова / О. В. Кардашук, О. В. Кульбабська // Актуальні проблеми менталінгвістики: зб. наук. статей за матеріалами V Міжнар. наук. конф. / наук. ред. Л. В. Корновенко. – Черкаси, 2007. – С. 66–68.
5. Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотворчих одиниць / Є. А. Карпіловська. – К.: Наук. думка, 1990. – 156 с.
6. Осипенко З. М. Моделі складних слів у сучасній термінології / З. М. Осипенко // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 11. – С. 82–84.
7. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
8. Ткач А. В. Особливості термінів-комполітів у медичній термінології / А. В. Ткач // Науковий вісник Чернівецького університету / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 116. Слов'янська філологія. – С. 88–92.